

Богдан ЛУЦІВ

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ВІД ЗАРОДЖЕННЯ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ ДО ПОСТКРИЗОВИХ ОЧІКУВАНЬ

Досліджено теоретичні аспекти виникнення фінансової кризи у глобальному середовищі. Розглянуто передумови виникнення, механізми розгортання та поширення світової фінансової кризи. Проаналізовано дії банків України в умовах кризи та в період посткризових очікувань.

Розгортання світової фінансової кризи розпочалося з середини 2007 р. та особливо помітно вона проявилася у вересні 2008 р. із крахом низки потужних американських, а згодом і європейських фінансових інститутів. Аналітиками уже спрогнозовано, що глибина її буде значно суттєвішою, ніж у 70-ті, 80-ті, 90-ті рр. минулого та в першому десятиріччі нинішнього століття. Усе, що відбувається у світовій фінансовій системі, уже порівнюють із глобальною економічною катастрофою кінця 20-х – середини 30-х рр. ХХ ст.

Втрати у фінансовому секторі й скорочення масштабів торговельних відносин спричинили зниження темпів зростання і навіть падіння ВВП у розвинутих країнах світу. Наприкінці вересня 2008 р. фінансова криза охопила європейські банки, унаслідок чого уряди європейських країн змушені були надати їм екстрену допомогу.

Більшість вчених, аналітиків та експертів причинами такої глобальної кризи називають проблеми в американській економіці, що виникли внаслідок різкого скорочення заощаджень, зростання дешевих кредитів, неадекватного споживання та формування великої “мильної бульбашки”

на ринку ризикованих іпотечних цінних паперів, так званих “subprime mortgages”.

У цьому контексті уряди провідних країн вдаються до розробки антикризових заходів з метою стабілізації національної і міжнародної фінансової та економічної системи. Безперечно, актуальними стають антикризові заходи і для України, оскільки на сучасному етапі розвитку її економіки відбуваються глибокі зміни, зумовлені загальними процесами глобалізації та світовою фінансовою кризою.

Питанням розгортання світової фінансової кризи, функціонування банківських установ України в умовах цієї кризи присвячені наукові праці та аналітичні дослідження багатьох вчених-економістів і практиків в Україні: О. Барановського, П. Гайдуцького, О. Дзюблюка, В. Ільїна, В. Кременя, В. Мазуренка, Ю. Пахомова, В. Пинзеника, Ю. Полунєєва, С. Тігіпка, А. Філіпенка, В. Черняка, С. Юрія та багатьох інших. Але, незважаючи на активне дослідження проблем фінансової кризи, теоретико-методологічні підходи до формування механізмів антикризового управління поки що не знайшли достатнього висвітлення в науковій літературі.

Метою цієї статті є визначення ступеня впливу світової фінансової кризи на банківську систему України та заходів щодо подолання фінансової кризи в Україні й оздоровлення в кінцевому підсумку діяльності банківських установ.

Глобалізація, згідно з визначенням американського дослідника Хелда Макгрю, – це розширення, поглиблення та прискорення взаємозв'язків у світовому просторі в усіх аспектах сучасного людського життя [6]. Вона втілює ідею інтегрованості країн у світове співтовариство та їхнього спільного розвитку. На думку одного з провідних гравців, на світових фінансових ринках Джорджа Сороса глобалізація у вузькому сенсі означає глобалізацію фінансових ринків і зростаючий домінуючий вплив на національні економіки глобальних фінансових ринків і транснаціональних корпорацій [8]. Ключове поняття й мета глобалізації – економічне зростання, але не тільки як єдиний спосіб вирішення всіх проблем, а, скоріше, як самовідтворення людської цивілізації західного типу. Даний підхід, що поширюється на історію людства ще за часів Римської імперії, визначає постійні передумови до експансії. Глобалізація “стирає” кордони, забезпечуючи вільний рух капіталів, товарів, послуг, інформації. Економічні переваги глобалізації очевидні. Однак будь-яка системна помилка в глобалізованому світі вимагає плати усіх.

Як відомо, фінансова криза у США почалася з іпотечної кризи ще у 2006 р., саме зі зростання обсягів неповернених житлових кредитів ненадійними позичальниками. Сьогодні вже можна чітко окреслити головні причини виникнення іпотечної кризи у США:

1. Обвал на ринку житла. Так, у 2001–2005 рр. у США спостерігалось швидке зростання цін на нерухомість, спричинене низькими процентними ставками по кре-

дитах, “м'яким” підходом кредиторів до оцінки платоспроможності позичальників. А вже у другій половині 2005 р. на ринку почалося падіння цін на житло й збільшення термінів експозиції об'єктів.

2. Зниження прибутковості іпотечного бізнесу й підвищення ризиків іпотечних операцій, що було спричинено несподіваною й ледь помітною зміною в стратегіях кредиторів: від конкуренції за ціною (зниження процентної ставки) кредитори перейшли до конкуренції за умовами кредитування (спрощення стандартів кредитування).

3. Відсутність власних коштів у кредиторів для покриття збитків. На відміну від традиційних банків, у кредиторів, що працюють на ринку нестандартних кредитів, як правило, відсутня можливість використовувати депозитні кошти для видачі кредитів. Вони користуються лише банківською кредитною лінією.

4. Загострення проблеми кредитоспроможності домогосподарств. Рівень прямих видатків на обслуговування іпотечних і споживчих кредитів у використовуваному доході родин зріс до історичного максимуму – 14,5%. За оцінками американського Центру житлової політики, частка домогосподарств, що витрачають на оплату житла більше половини своїх доходів, виросла в США з 1997 р. до 2005 р. на 88% (з 2,4 млн. – до 4,5 млн.) [4].

На нашу думку, до чинників глобальної фінансової кризи, окрім краху іпотечного ринку США, варто також віднести надмірну складність деяких фінансових інструментів та продуктів. Така надмірна складність проявляється в наступному:

– активна сек'юритизація, яка зводилася до продажу активів банків через перетворення їх на цінні папери, які надалі розміщуються на ринку. Оскільки сек'юритизація переважно застосовується

щодо банківських кредитів, це дозволило банкам передати кредитні ризики іншим учасникам ринку. Банки у свою чергу вдавалися до ще більших запозичень з метою подальшої сек'юритизації. Згодом, через погіршення якості сек'юритизованих активів, уповільнилося або й зовсім припинилося надходження платежів до інвесторів таких цінних паперів, що підірвало довіру до даного виду фінансових продуктів та призвело до зниження їх ринкової вартості і, як наслідок, збитків відповідних інвесторів;

– по-новому проявляли себе інструменти страхування ризиків. Так, банки, хеджфонди та інші фінансові установи виявилися надмірно упевненими в ефективності наявних механізмів управління ризиками, а також у здатності заробляти в таких умовах додаткові прибутки. Частково це було наслідком недосконалості економічних концепцій, хибних статистичних даних, нерозуміння реальних можливостей;

– пошук способів управління ризиками призвів до появи нових інструментів, які прискорили розгортання світової фінансової кризи. Такі похідні фінансові інструменти, як опціони, фінансові ф'ючерси, дефолтні свопи по кредитах та багато інших з'явилися ще після кризи 1970-х рр. Із розвитком телекомунікаційних та комп'ютерних технологій на ринку похідних фінансових інструментів суттєво розширилися можливості здійснення ризикових операцій. З допомогою деривативів основні гравці почали ще більше ризикувати з метою збільшення прибутків. Характерною особливістю цього періоду стало проникнення бізнесу в сфери, які не обов'язково стосувалися їхньої діяльності. І хоча деривативи самі по собі не спричинили світову фінансову кризу, вони її прискорили.

На момент початку світової фінансової кризи економіка України була на

підйомі. Так, з 2000 р. до третього кварталу 2008 р. економіка країни зростала в середньому на 7,5% на рік. Фіскальна політика залишалася досить поміркованою – дефіцит бюджету не перевищував 1,5% ВВП. Крім цього у 2005–2008 рр. чисті прямі іноземні інвестиції в Україну в середньому становили 8 млрд. дол. США на рік. Це дозволило НБУ накопичувати валютні резерви, які наприкінці вересня 2008 р. склали 37 млрд. дол. США. Проте міжнародна криза ліквідності, яка швидко розповсюдилася світом восени 2008 р., перервала цикл зростання України та багатьох інших країн з економікою, що розвивається. Зменшення схильності до ризику та падіння вартості активів і цін на товари позбавили світові ринки ліквідності, заморозивши багато життєво важливих сегментів міжнародного фінансового посередництва. У цьому зв'язку зауважимо, що за умов погіршення зовнішнього економічного середовища Україна зазнала одного з найглибших економічних спадів та однієї з найсильніших девальвацій валюти під час найважчих етапів кризи. Восени 2008 р. національна валюта знецінилась більше, ніж на 50% щодо долара США, фондовий індекс ПФТС скоротився більше ніж на 70%, а реальний ВВП знизився на 8%.

За даними Міжнародного фонду Блейзера, Україна порівняно з іншими подібними країнами отримала непропорційно сильний вплив нещодавньої міжнародної кризи ліквідності.

Отже, статистика, наведена в табл. 1, переконливо свідчить, що міжнародна криза ліквідності вплинула на Україну сильніше, ніж на інші країни, що розвиваються. І цьому є, на нашу думку, таке пояснення.

По-перше, Україна найбільше постраждала від міжнародної кризи ліквідності

Вплив міжнародної кризи ліквідності на окремі країни*

Країна	ВВП, % у річному обчисленні, I кв. 2009 р.	Девальвація місцевої валюти щодо долара США
Україна	-20,3	58%(4 кв. 2008)
Латвія	-18,0	7,5%(1кв. 2009)
Естонія	-15,1	3,4%(1кв. 2009)
Литва	-13,6	6,8%(1кв.2009)
Тайвань	10,2	3,2%(1кв.2009)
Сінгапур	-10,1	5,6%(1кв.2009)
Росія	-9,5	35%(жов.08 – бер.09)
Мексика	-8,2	26%(4кв. 2008)
Угорщина	-6,7	23%(жов.08 – бер.09)
Румунія	-6,2	38%(жов.08 – бер.09)

*Примітка: The Economist, центральні банки відповідних країн, Міжнародний фонд Блейзера.

тому, що її економіка є надмірно відкритою і водночас недостатньо диверсифікованою. Частка експорту становить 50% ВВП. Однак це не було б проблемою, якби не той факт, що експорт країни здебільшого обмежується невеликою кількістю товарів із низькою доданою вартістю, зокрема металургійною та хімічною продукцією. Частка цих товарів складає більше 50% у загальному обсязі експорту товарів, в той час як світовий попит на ці товари має тенденцію до значних коливань протягом глобальних бізнес-циклів. До того ж, експорт товарів України має вузьку географічну диверсифікацію. Важливо також зазначити, що міжнародна криза ліквідності уповільнила світову економічну активність, суттєво знизивши ціни на товари (особливо сталь та хімічну продукцію). Все це спричинило спад зовнішнього попиту на українські товари.

По-друге, за останні кілька років Україна залучила надмірну кількість зовнішніх позик для фінансування внутрішнього споживання та інвестицій. Міжнародна криза

ліквідності призвела до зворотного руху потоків капіталу, що визначило ліквідність банківського сектора, скоротивши кредитування, інвестиції та споживання. Все це негативно позначилося на економічній діяльності країни.

Водночас, окрім недостатньої диверсифікації експорту та надмірного запозичення, на нашу думку, існують ще три причини, які пояснюють підвищену вразливість економіки України до зовнішніх фінансових потрясінь:

1. У 2008 р. дефіцит рахунку поточних операцій в Україні зріс до 13 млрд. дол. США і склав 7% ВВП. У 2003–2007 рр. за рахунок динамічної світової економіки зростання українського експорту становило в середньому 25% на рік, а під час світового товарно-сировинного буму у 2008 р. сягнуло 50% у річному обчисленні. Однак протягом останніх років зростання споживчого та інвестиційного попиту задовольнялося здебільшого за рахунок імпортованих, а не вітчизняних товарів та

послуг. Внутрішнє виробництво зросло значно повільніше через несприятливий діловий клімат в країні. В результаті, зростання споживчого та інвестиційного попиту, а також високі ціни на сировину та енергоносії, сприяли зростанню імпорту. Протягом 2006–2007 рр. зростання імпорту становило в середньому 30% на рік, а за перші 9 місяців 2008 р обсяги імпорту збільшилися на 60% в річному обчисленні. Таке прискорення темпів зростання імпорту призвело до формування від'ємного сальдо рахунку поточних операцій. Світова криза ліквідності поставила під сумнів здатність країни фінансувати такий значний дефіцит, що створило девальваційний тиск на валютний курс.

2. Значні обсяги зовнішнього боргу, що підлягали виплаті в короткостроковій перспективі. Загальний обсяг приватного зовнішнього боргу збільшився з 28 млрд. дол. США на початку 2006 р. до 85 млрд. дол. США наприкінці червня 2008 р. Більше того, обсяг зовнішнього боргу, що підлягав виплаті протягом року, оцінювався приблизно в 40 млрд. дол. США. Маючи лише 35 млрд. дол. США валютних резервів, Україні необхідно було забезпечити рефінансування та реструктуризацію значної частини приватного зовнішнього боргу. Однак таке рефінансування стало надскладним завданням на початкових етапах світової кризи, що збільшило девальваційний тиск на валютний курс.

3. Світова фінансова криза перекрила основне джерело зростання банківського сектора України, а саме доступ українських банків до міжнародних кредитних ринків.

Як відомо, останні кілька років банківський сектор України демонстрував надзвичайно стрімке, але нестійке зростання – більше 70% на рік. Цьому сприяло поліпшення доступу до світових ринків ка-

піталу, прихід на український ринок багатьох іноземних банків та м'яка внутрішня монетарна політика. Відбувся своєрідний бум у залученні банками зовнішніх за позичень з метою кредитування в Україні. Варто особливо наголосити, що переважно здійснювалося споживче кредитування населення. Тобто ресурси спрямовувалися не на реальний розвиток економіки, а на поточне споживання. Головною проблемою стало те, що грошові ресурси надавалися споживачам на тривалий строк – 5–7 років на придбання автомобілів й 20–30 років – на нерухомість, а закордонні кредити вітчизняні фінансові установи залучали на значно коротший строк – 3–5 років. При цьому банківські установи розраховували перекредитуватися за кордоном на таких самих вигідних умовах і на далі. Але через світову фінансову кризу іноземні банки спочатку зробили жорсткішими умови залучення кредитів в Україну, а незабаром взагалі перестали надавати кредити українським банкам. Водночас банки України зіткнулися з підвищеним ризиком ліквідності та кредитним ризиком, оскільки стало складно рефінансувати зовнішній борг, що підлягав сплаті, в той час як обсяг негативно класифікованих кредитів почав стрімко зростати. Так, за даними НБУ частка сумнівних та безнадійних кредитів зросла з 2,5% на початку 2008 р. до майже 9% наприкінці червня 2009 р. Більше того, включаючи обсяг субстандартних кредитів, частка негативно класифікованих кредитів у 2008 р. склала 14,5%, що значно вище, ніж в інших подібних країнах (рис. 1).

Важливо звернути увагу й на те, що оскільки більше половини всіх наданих в економіку України кредитів деноміновані в іноземній валюті, як позичальники, так і комерційні банки стали надзвичайно вразливими до валютних ризиків. Таке поєд-

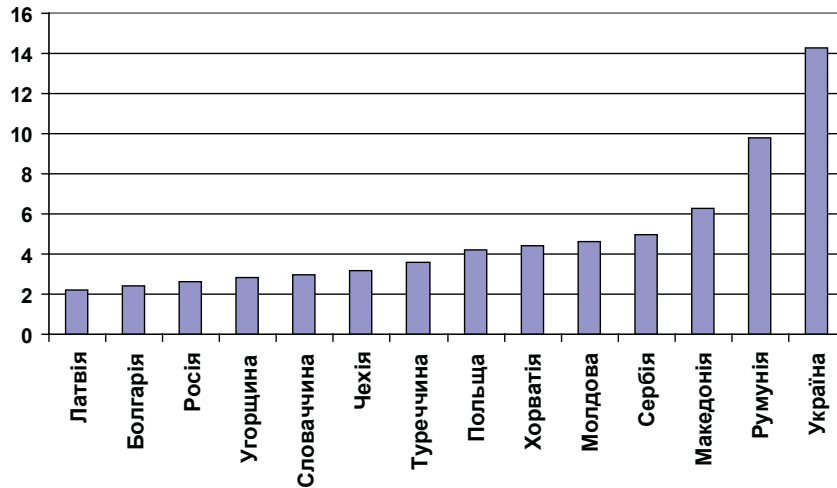

Рис. 1. Негативно класифіковані кредити в окремих країнах, що розвиваються, % від загального обсягу кредитів, 2008 р.*

* Примітка: за даними звіту МВФ "Міжнародна фінансова стабільність", квітень 2009 р.

нання зростаючих ризиків в банківському секторі викликало занепокоєння щодо можливої неплатоспроможності банків, що, в свою чергу, підірвало довіру населення до банківської системи і спричинило масовий відтік депозитів. В результаті, з жовтня 2008 р. по квітень 2009 р. банківський сектор втратив майже 25% своїх депозитів, що ще більше ускладнило рефінансування зовнішнього короткострокового боргу та різко призупинило кредитну активність банків.

Дійсно, українські банки були не в змозі запозичувати на зовнішніх ринках в попередніх обсягах. Відтак, зростання негативно класифікованих кредитів та значний відтік депозитів зумовили хронічний дефіцит ліквідності та перехід до більш консервативних підходів у банківському кредитуванні. Тим часом, значні валютні інтервенції, які зменшили надходження гривні, та посилення резервних вимог ще більше скоро-

тили обсяг коштів, доступних для кредитування приватного сектора (рис. 2).

На початок 2009 р. проблемними вважалися 7–10% банківських кредитів, а вже на початок 2010 р. банківські аналітики і фінансисти прогнозують, що частка непродуктивних активів на балансах кредитних установ перевищить 20%. Разом з тим, зростають витрати банківських установ на формування резервів під кредитні операції, які "з'їдають" банківський капітал, стають основною перешкодою для відновлення кредитування економіки. Так, за даними НБУ за 11 місяців 2009 р. банківські відрахування до резервів сягнули 64,3 млрд. грн. або 40,4% банківських витрат. Заради справедливості варто зауважити, що в Україні регуляторні органи так і не знайшли комплексного вирішення цієї проблеми. Не розроблена повноцінна нормативно-правова база, не адаптована зарубіжна практика створення спеціалі-

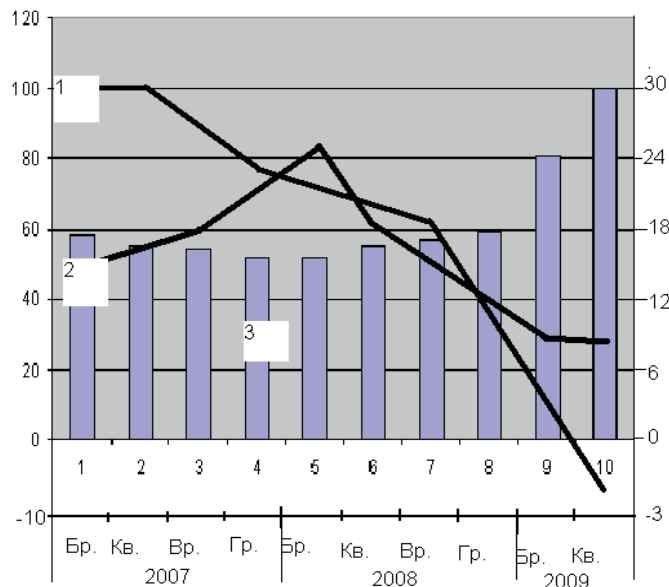

Рис. 2. Темпи зростання обсягів кредитів (% в річному обчисленні) та частка негативно класифікованих кредитів (% від загального обсягу кредитів)*

- 1 – кредити в іноземній валюті, деміновані в дол. США, % у річному обчисленні
- 2 – кредити у національній валюті, % у річному обчисленні
- 3 – негативно класифіковані кредити, % до загального обсягу наданих кредитів

* Примітка: розраховано і побудовано за даними НБУ, МВФ, Міжнародного фонду Блейзера.

зованих фінансових установ, покликаних займатися санацією проблемних банків або викуповувати низькоякісні активи у кредитних організацій. На останньому варто зупинитися докладніше. Так, на думку генерального директора Platinum Bank Грегорі Краснова, в нашій країні існує термінологічна плутанина в тому, що таке санаційний банк, і який механізм його діяльності. Існують дві принципово різні схеми. Перша передбачає передачу в спеціальну установу проблемних активів і пасивів (найвідоміший – шведський досвід зразка першої половини 1990-х рр.). Друга, протилежна за суттю, – схема передачі

з проблемної установи в ефективнофункціонуючий банк здорових активів і пасивів, що дає змогу в такий спосіб зберегти цю частинку бізнесу (bridge-bank). Причому друга схема не потребує вливання бюджетних коштів, які держава витрачає, купуючи проблемні активи для розв'язання проблем вкладників проблемного банку [5]. Санаційні банки створювалися у Швеції, Мексиці, США, на Філіппінах та в багатьох інших країнах для вирішення проблеми неякісних активів у загалом “здорових” банках. В Україні ця проблема стоїть досить гостро: 30–40% активів якщо не низької якості, то сумнівні. Проблема накопи-

чення українськими банками “токсичних” активів дійшла до критичної межі, вважає представник Світового банку Маріус Вісмантас: “Треба звільнити банківську систему від цього вантажу і дати їй можливість займатися тим, для чого вона призначена, – кредитувати економіку” [1].

Важливо звернути увагу й на те, що вітчизняна банківська система, переживши кризу ліквідності на початку 2009 р. й тривалий період кризових явищ протягом першого півріччя, поступово почала відновлювати свою стабільність. Це пов'язано як із закінченням паніки, що охопила населення після чуток про можливе банкрутство вітчизняних фінансових установ, з поступовою стабілізацією роботи реального сектора економіки, так і з чіткою роботою уряду, яка дала змогу оздоровити банківський сектор та зупинити кризові явища, що боляче вдарили по основних галузях вітчизняної економіки.

За даними Асоціації українських банків, “дно” кризи банківська система пройшла у червні-липні 2009 р. Саме в цей період спостерігався злам низхідних тенденцій за трьома базовими показниками фінансового сектора: рівнем активів, пасивів та обсягом банківського капіталу. До позитиву слід віднести і тренд до зменшення частки кредитів фізичним особам та зростання обсягів кредитування підприємств.

Загалом, подібну ситуацію можна спостерігати і стосовно пасивів. Саме у квітні–травні 2009 р. вдалося зупинити відтік депозитів. Якщо порівняти зміни обсягу банківських пасивів та відношення курсу гривні до долара, саме знецінення вітчизняної валюти влітку 2009 р. стало черговим негативним чинником, який призвів до зниження рівня пасивів через зменшення обсягів строкових депозитів та дестабілізації банківської системи.

Слід окремо наголосити, що основною проблемою, яка дедалі більше нависає над фінансовими інституціями України, стає стрімке погіршення якості кредитів. Підтвердженням тому є сума не повернутих запозичень з початку 2009 р. в індикативній групі банків, яка зросла на 30 млрд. грн., перевищивши сорока мільярдну позичку. У цьому зв'язку, на наше переконання, саме захист кредиторів у широкому сенсі цього слова, має стати одним з основних напрямків захисту вітчизняної банківської системи. Зазначені проблеми вже призвели до того, що фінансовий результат банківської системи, починаючи з першого кварталу 2009 р., має негативну динаміку, а саме: 105 банків, які входять до індикативної групи АУБ, закінчили III квартал 2009 р., маючи 10,4 млрд. грн. збитків. Загалом по банківській системі України ця сума становить близько 20 млрд. гривень.

Ще однією проблемою, з якою зіткнулася надміру закредитована українська економіка, стала майже повна відсутність можливості пролонгувати свої боргові зобов'язання. Банки України не звикли до високого рівня неякісних кредитів і тільки зараз починають напрацьовувати можливість їх реструктуризації. У таких умовах одним із шляхів отримання ресурсів, до якого дедалі більше звертаються українські підприємці, стає страхування кредитних ризиків. Подібні операції дають змогу українським підприємцям відкрити нові кредитні лінії. Більше того, завдяки системі фінансування ризиків страховими структурами можливо залучити іноземні фінансові ресурси під звичний для Європи відсоток. Така система надання фінансових ресурсів дійсно може стати альтернативною звичайному кредитуванню на місцевих ринках. Це потужний інструмент, завдяки якому у 2008 р. у вітчизняному

економіку вдалося залучити понад мільярд євро.

Підсумовуючи вищезазначене, приходимо до таких висновків і узагальнень.

1. Українська економіка глибоко інтегрована у світовий економічний простір. Тому вихід із кризи пов'язаний з потребою фінансових ресурсів, на які нині в усьому світі великий дефіцит. За умов гострої конкуренції за ресурси, останні будуть спрямовані у ті країни, де створено максимально сприятливі умови для бізнесу. А для забезпечення цих умов потрібні реформи, спрямовані на створення стимулів для інвесторів. Важливо, щоб оздоровився банківський сектор, який є ключовим елементом будь-якої ринкової економіки.

2. В банківській системі відбуваються серйозні зрушення: значно збільшилася частка державного капіталу, зростає частка іноземного. Відбувається великомасштабний переділ і реструктуризація банківського ринку, тобто визначається нове обличчя банківської системи. Тому важливим кроком для України у 2010 р. стане реформа банківської системи. Серед першочергових завдань НБУ – розробка нової архітектури майбутньої фінансової системи України та відновлення економічно ефективного кредитування реального сектора економіки. А для того, щоб банківська система змогла знову зосередитися на кредитуванні, потрібно вирішити проблему “токсичності” активів у банківському секторі.

3. Для нейтралізації наслідків світової фінансової кризи в Україні та з метою протидії відтоку капіталу з внутрішнього фінансового ринку, стабілізації ситуації на валютному ринку, НБУ, на наше переконання, необхідно здійснити такі заходи:

– застосувати диверсифікацію валютного наповнення банківських активів;

– виходити з валютними інтервенціями на ринок, посилити моніторинг за розрахунками з офшорами;

– розглянути можливість тимчасового обмеження (аж до заборони) дострокових розрахунків комерційних банків в рамках погашення іноземних позик, зокрема розрахунків дочірніх банків з їх закордонними материнськими компаніями;

– запровадити механізми державної підтримки банківської системи;

– знизити облікову ставку.

Література

1. Алексєєв А. Як не спалювати гроші, а змусити їх працювати на економіку? // *Дзеркало тижня*. – 2010. – № 6–7. – С. 9.

2. Вплив світової кризи ліквідності на Україну та шлях до економічного відновлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.org/intex.php>.

3. Дії банків в умовах кризи: крайня необхідність чи самоправство? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://4.stiny.com.ua/review>.

4. Дорошенко І. В. Глобальна світова фінансова криза та її вплив на розвиток економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.

5. Дубинський О., Сколотяний Ю. Проблема у квадраті або як бути із проблемними активами банків? // *Дзеркало тижня*. – 2009. – № 50.

6. Зеуровський О. Війни глобалізації // *Дзеркало тижня*. – 2006. – № 37. – С. 6.

7. Малик Р. Кредитна альтернатива// *Урядовий кур'єр*. – 2009. – 17 листопада (№ 213). – С. 7.

8. Світова криза: Україна на хвилі чи під хвилею? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viktorvirniy.from.ua.com>.